

Literární bádání

V heuristicky náročnějších oblastech literárního bádání se vlivy mimoliterární skutečnosti projevíly mnohem méně. V oblasti literární vědy v podstatě přetrvávala prvorepubliková škála metodologických postupů, i když některé práce, vzniklé v době okupace a vydané až po válce, nesly zřetelné stopy doznívajícího protektorátního historismu. Květen 1945 však přinesl zásadní změnu kontextu, v jehož rámci byly výsledky vědeckého zkoumání interpretovány.

Z doby druhé republiky a okupace přežíval mezi literárními historiky zájem o národní obrození (Julius Heidenreich-Dolanský, Jiří Horák, Vojtěch Jirátko, Albert Pražák, Felix Vodička aj.), aktualizovaný po osvobození i dějinnou paralelou, která se přímo nabízela: tak jako se vzkřísil k novému životu český národ v první polovině 19. století, tak se opětovně (a ještě zázračněji) obrodil po šesti letech nacistické okupace. Interpretaci obrozenského období, zdůrazňující v letech protektorátu tradiční hodnoty (národ, jazyk, víra) i vědomí sounáležitosti a kontinuity (Albert Pražák: *Národ se bránil*, 1946; *O národ*, 1946), však po válce nahrazovala aktualizace buditelského poslání literatury, nyní již s otevřeně protiněmeckým akcentem. V případě marxistických autorů byl výklad národního obrození rozšiřován o novou, „třídní“ interpretaci, ať již v pracích Zdeňka Nejedlého či Ladislava Štolla. V souvislosti s tím se postupně zužoval (stejně jako v kulturně-politické publicistice) pojem národ na pojem lid, který nezahrnoval mechanicky všechny příslušníky českého etnika. Podíl lidu (ovšem dobově idealizovaného) na celkovém formování a zároveň udržení životaschopnosti české kultury byl obecně vyzdvihován.

Skutečné i domnělé paralely mezi poměry roku 1945 a obrozenským programem Josefa Jungmanna logicky obracely badatelskou pozornost k jeho životu a dílu. To se projevilo například v literárněhistorické práci JULIA HEIDENREICH-DOLANSKÉHO *Jungmannův odkaz* (1948). Autor této obsáhlé, komparativně zaměřené monografie o Jungmannově Slovesnosti neváhal v aktualizacním úvodu konstatovat, že v Jungmannově činnosti jsou obsaženy „lidově demokratické základy naší novočeské vzdělanosti“.

Aktualizace obrozenských stereotypů ovlivňovala i postoj k barokní tradici, v českém prostředí svázané s katolicismem. Historicky nepřesný protiklad mezi lidovostí obrození a církevně-šlechtickým charakterem baroka byl opětovně frekventován v návaznosti na starší koncepty. Velký rozmach barokního bádání

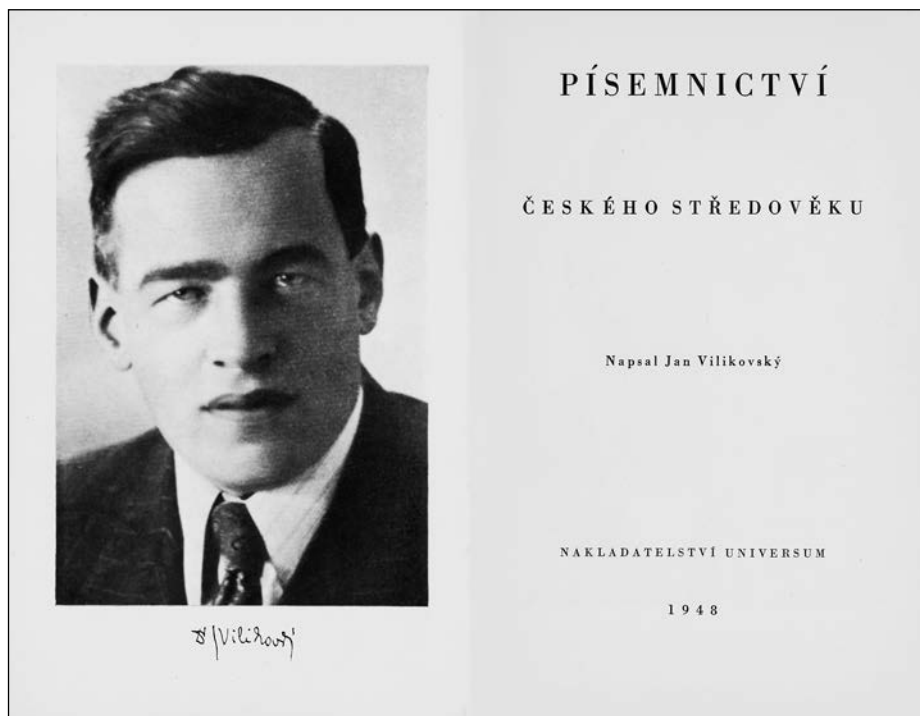
v třicátých a v první polovině čtyřicátých let (objevné práce a edice Josefa Vašici, Viléma Bitnara, Zdeňka Kalisty, Alberta Vyskočila, Václava Černého i výstava Pražské baroko) naráz skončil. Ačkoli byly tyto cenné badatelské výsledky ve vědeckém světě respektovány, objevily se už na jaře 1945 výzvy k novému hodnocení barokního písemnictví: „České baroko literární, v uplynulých letech tak vysoko oceňované, bude musit projít zkouškou, jež patrně střizlivěji ocení význam tohoto období pro národní kolektiv“ (Josef Polišenský, Mladá fronta 17. 8. 1945). Tyto tendence souvisely s tehdejší postavením katolicky orientovaných autorů, zároveň se však v nich odrážel příklon k materialistickému chápání světa.

Přehodnocováním starších názorů se však vědecká činnost na poli literární vědy nevyčerpávala. Naléhavě například vyvstávala potřeba nové organizace vědecké práce. Součástí těchto snah bylo roku 1947 založení Ústavu pro českou literaturu při České akademii věd a umění. Projekt, na jehož přípravě a realizaci se podíleli vědci několika generací (např. J. B. Čapek, Antonín Grund, Karel Krejčí, Jan Mukařovský, Albert Pražák, Josef Vašica, Frank Wollman), vycházel vstříc volání po kolektivní vědecké práci. Nově zřízená instituce se soustředila na náročné dlouhodobé úkoly, které přesahovaly možnosti jednotlivců, případně soukromých nakladatelů. K takovým náleželo, kromě velkých edičních projektů, především systematické shromažďování životopisných materiálů a bibliografie, která by pokryla českou literaturu od počátků národního obrození do současnosti.

Nové podněty vědecké badání sice ovlivňovaly, z hlediska metodologického však literární věda v podstatě nepřekročila meze meziválečných přístupů. Doznívající pozitivismus reprezentovalo především dílo ALBERTA PRAŽÁKA, které pod tlakem dějinných událostí nabývalo na aktuálním vyznění (soubor statí *České obrození*, 1948). Faktografické zaměření svých prací propojoval Pražák s Masarykovým ideovým východiskem, takže „smysl našich dějin a typickou českost“ hledal „v husitství a bratrství, a ne v baroku“. V tomto náhledu se s ním shodoval vyhraněně evangelicky orientovaný JAN BLAHOŠLAV ČAPEK, jehož zájem v souboru studií *Záření ducha a slova* (1948), rozšířený i na novější literaturu, se soustředil spíše na mravní problémy, jejichž hodnocení prozrazovalo určující vliv T. G. Masaryka. Pozitivistické postupy vyznával KAREL KREJČÍ, který se zaměřoval na sociologické aspekty jazyka (*Jazyk ve vývoji společnosti*, 1947), na zkoumání společenské podmíněnosti i na problematiku kulturních a literárních vlivů. Jeho monografie *Jakub Arbes* (1946) odrážela pozitivistické úsilí postihnout prostřednictvím osobnosti základní směřování české společnosti druhé poloviny 19. století, zároveň však sledovala relace mezi spisovatelovým životem a literárním dílem a brala v úvahu i formální rozbor, začleňující Arbesovu tvorbu do celkového kontextu evropské prózy. Krejčího generační vrstevník ANTONÍN GRUND, od roku 1948 první vědecký tajemník Ústavu pro českou literaturu, se jako pozitivistický badatel, sledující po válce

stále dŮraznĚji společenskou zakotvenost literárního díla, zabýval národním obrozením a v závĚru předĉasnĚ ukonĉenĚho života tĚž ěeskou renesanĉní literaturou, kterou ediĉnĚ zpřístupňoval.

Mnozí příslušníci mladších vědeckých generací pokládali ovšem pozitivistické postupy za překonané. Zásadní revizi byl pozitivismus podroben právě v oblasti starší ěeské literatury, po kvĚtnu 1945 systematicky vydávané v již dříve připravených edicích. Zásadní přínos znamenalo především dílo JANA VILIKOVSKÉHO, jež však bylo ukonĉeno dříve, než autor mohl přistoupit k rozsáhlejší syntéze (zemřel roku 1946, posmrtný výbor studií *Písemnictví ěeského středověku* vyšel v roce 1948). Vilikovského přístup spojoval důkladné filologické školení, uplatňované při studiu pramenů uložených v domácích i zahraniĉních fondech, se závĚry moderní historiografie (na oblast ěeského středověkého písemnictví aplikoval Pekařovu periodizaci) a s novými postupy lingvistického bĚdání (Bohuslav Havránek, Roman Jakobson). To mu umožnilo definitivně se rozejít s pozitivistickým dědictvím, které středověkou literaturu nazíralo a hodnotilo prizmatem představy lineárnĚ vzestupného vývoje, a tudíž ahistoricky. Další Vilikovského zásluha spoĉívala v tom, že se více než jeho předchůdci zaměřil na latinsky psané texty ěeské provenience. Jejich poznání považoval za nezbytné k vytvoření celistvého obrazu písemnictví ěeského středověku.

Frontispis a titulní list souboru studií Jana Vilikovského, 1948

Předjal tak postup, který později rozvinuly další generace odborníků (Amedeo Molnár, Anežka Vidmanová, Pavel Spunar, Jana Nechutová aj.).

Kromě Jana Vilikovského, Antonína Škarky a Josefa Hrabáka, který na počátku své vědecké dráhy systematicky aplikoval na středověkou literaturu strukturalistická východiska, se za protektorátu uchýlil k této problematice i VÁCLAV ČERNÝ. Jeho směřování k syntéze se promítlo do monografie *Staročeská milostná lyrika* (1948), v níž vyložil vznik českého kurtoazního básnictví v evropských souvislostech. Černý vyšel z metody francouzské literární komparistiky a sám si problém vymezil v rámci „littérature générale“ – literatury obecné. Avšak právě v díle Václava Černého se markantně projevil vliv protektorátních poměrů. Jeho pokus vyložit vznik české milostné lyriky na základě domácí lidové písně, ovlivněné později trubadúřskou poezií a italským novým stylem (stil nuovo), vedla snaha poukázat na západní kořeny české kultury a snížit skutečný význam německého přínosu.

Komparativní přístup ke studiu české literatury se projevil i v posmrtně vydaných souborech studií VOJTĚCHA JIRÁTA (*O smyslu formy*, 1946; *Uprostřed století*, 1948). Jirát, jeden z nejnadanějších žáků germanisty Otokara Fischera, se na sklonku třicátých let věnoval téměř výhradně studiu české kultury 19. století. S ohledem na německý kontext se snažil zasáhnout do periodizačních otázek, ale nepodařilo se mu prosadit pojem *biedermeier* do širšího povědomí české veřejnosti, která se dlouho nedokázala vyrovnat se skutečností, že česká kultura přejímala mnohé podněty německým a rakouským prostřednictvím. Jirátovo pojetí literárněhistorických problémů charakterizovala zejména nezvyklá otevřenost vůči různým metodologickým podnětům. Zájem o otázky tvaru ho sbližoval se strukturalismem, zřetelný byl i přístup komparativní, nevyhýbal se ani psychologizování. Zvolené postupy přitom zjevně motivovala touha dospět od detailního studia díla ke komplexnímu typologickému pojetí literatury jako umění slova i význačného společenského fenoménu a současně postihnout širší vývojové tendence.

Svébytnou a propracovanou metodu, čerpající inspiraci v strukturalismu i pozitivismu, rozpracoval OLDŘICH KRÁLÍK, jehož aktivity se s nastoupením univerzitní dráhy na olomoucké univerzitě roku 1946 postupně přesouvaly od literární kritiky k problémům literárněhistorickým. Pomocí vlastní metody tzv. literární stratigrafie (odvozeno od archeologického termínu vertikální stratigrafie, tj. sledování posloupnosti vzájemně se překrývajících objektů v sídlištních vrstvách) sledoval Králík proměny autora a textu v co nejkratších časových intervalech a na jejich poznání založil výklad logiky tvůrčího procesu (monografie *Otokar Březina. Logika jeho díla*, 1948).

Metodologii literárního bádání v této době nejsystematičtěji rozvíjel literárněvědný strukturalismus, který od poloviny třicátých let překračoval východiska formální školy a pokoušel se, především ve studiích JANA MUKAŘOVSKÉHO, o postižení uměleckého díla v jeho významové celistvosti. Mukařovský postupně

obracel svou pozornost k problematice sociálního rozměru estetického (Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty, 1936) a k otázkám literárního vývoje a roli osobnosti v něm, neboť „zařadění individua jako vývojového činitele do teoretického zkoumání literatury znamená vlastně teprve definitivní likvidaci kauzálního pojmání vývoje“ (*Individuum a literární vývoj*, předneseno 1943–45; knižně in *Studie z estetiky*, 1966).

Konec války však znamenal určitý zlom v kontinuitě Mukařovského díla: část jeho úvah z doby okupace, především věnujících se roli osobnosti v umění, nebyla zařazena do nového vydání *Kapitol z české poetiky* (1948). Toto vydání, rozšířené o máchovské studie (1. Obecné věci básnictví; 2. K vývoji české poezie a prózy; 3. Máchovské studie), prozrazovalo v porovnání s prvním vydáním z roku 1941 i určitý posun směrem k historickému materialismu a marxismu vůbec (zvláště patrné ve stati *Umění a světový názor*), i když zatím bez jednoznačného přitakání a revize vlastních východisek.

Mukařovský se po osvobození věnoval především individuální tvorbě vybraných osobností (Vladislavu Vančurovi, F. X. Šaldovi, Jindřichu Štyrskému aj.) a shrnutí a popularizaci strukturalistické teorie (např. O strukturalismu, předneseno v Paříži 1946, česky in *Studie z estetiky*, 1966; cyklus rozhlasových přednášek *O básnickém jazyce*, 1947).

Teoreticky rozpracoval strukturalistické pojetí literární historie FELIX VODIČKA (Literární historie, její problémy a úkoly, in *Čtení o jazyce a poezii*, 1942), který za hlavní cíle literárněhistorického zkoumání označil „strukturní analýzu literárního díla, registraci vývojových změn, poznání vývojových tendencí a zjištění vývojové hodnoty jednotlivých literárních projevů“. Zvláště objevné bylo Vodičkovy vymezení pojmu konkretizace, který však používal v jiné rovině než polský fenomenolog Roman Ingarden. Konkretizaci Vodička chápal dynamicky, tedy s přihlédnutím k neustále se měnící estetické normě, jež způsobuje, že v různé době mohou být různé složky uměleckého díla pocíťovány jako esteticky účinné.

Své teoretické úvahy Vodička prakticky realizoval v převratné práci *Počátky krásné prózy novočeské* (1948), která byla ve své době nejucelenější strukturalistickou literárněhistorickou syntézou a zároveň představovala mezník ve vývoji české literární vědy. Autor se v ní zaměřil na doposud opomíjené metodologické problémy zkoumání prózy a jejího vývoje, které řešil v různých rovinách a kontextech. Význam Vodičkovy knihy tkvěl jednak v konkrétním řešení, ale také v pojmání celkového vývoje literární struktury. Tu rekonstruoval jako syntézu jednotlivých imanentně se vyvíjejících složek literárního procesu, do něhož zahrnul vedle historických souvislostí i moment komparativní. Na něm pak založil vlastní periodizaci národního obrození, uvádějící do české literární, ale i kulturní historie termín preromantismus (Paul van Tieghem). Propojení strukturalistických principů s historickým a komparativním přístupem znamenalo v české literární historii zásadní kvalitativní předěl. Literární historie se

V Praze, 19/VII 45.

Milý příteli,

Píšu Ti naspěch dvě zajímavé zprávy. Především toto: mluvil jsem včera několik slov s L. Novomeským o věci Romanově. Jeho názor je: počkat s přímým vyzváním až do návštěvy Erenburgovy. Novomeský je přesvědčen, že E. přijede do B. v nejbližších dnech. Zpráva o tom, že Laco by byl v Moskvě něco podnikal ve věci Rom. je mylná; ten, kdo se o ní informoval, byl právě Erenb. Druhá věc: od Laco-va osob. tajemníka, svého bývalého žáka, jsem zvěděl, že mezi ná-ší a bratislav. universitou má dojít k výměně profesorů, patrně natrvalo. Od nás má tam jít Vážný, J.B. Čapek a jeden český histo-rik - snad Kalista? Ale v tomto posledním případě neručím ~~nikterak~~ nikterak za svou paměť, jen první dvě jména vím určitě. Z Brati-slavy má přijít k nám Pišut a také jeden bohemista - vlastně slovákista i jeden historik; jména kromě Pišuta nejsou ještě určitá; vyslovovalo prý se jméno Paulinyho, ale s toho snad zase sešlo. Pro nás, PLK, je takové řešení, tuším, velmi přijatelné. Nepřišli bychom patrně o Vodičku - také skutečně za posled. roz-mluvy mu říkal Albert - z důvodu mně tenkrát nejasného - že s tou Bratislavou netřeba se ukvapit a mával mu před očima vidinou Hradce Králové. Teď rozumím a souhlasím*) Praž. jeví stále chuť habilitovat V-u ihned, na práci ještě netištěnou - rozumí se, že tisknout se musí z důvodů vědec. co nejdřív /dodávám já/. Tak- tahle věc by byla dobrá. Co se týče bohemistiky, zbylí by Ti po boku ovšem potom na fakultě jen Šm. a Oberpřalcer; jenže na této okolnosti by moc neměnila ani přítomnost Váž- ho - při jeho pasivitě. Důležité ovšem bude, abys co nejdřív měl aspoň habili- tovaného Horálka a aby byl také hotov Skalička. Pak bychom oprav- du mohli doufat, že se může vytvořit souvislá vědec. tradice na fakultě. Dnes se ukázal v Praze Kořínek bratislavský. Jak mi naspěch naznačil kol. Trnka, s nímž jsem jej na ulici potkal, psal jsi mu už o Kořínkově věci - vyslovil prý ses pro Koř. Po- úvaze nebyl bych proti, ač mé nadšení pro něho je mírné. Trnka- mi říkal, že prý Vážný, s nímž o K. mluvil, vyslovil přání, aby bylo vyčkáno, jak dopadne "preverenie" jeho v Bratislavě. Nevím ovšem jso- u-li za tím nějaké skutečnosti nebo snad jen zdrženlivost bývalých bratislavských vůči tomu, kdo přetrval v B. bez úhony tukovský režim. Ostatně Trnka, jež Koř. žádal o rozmluvu, Ti jistě o věci napíše, nebo řekne. Na konec otázku: co je s tou prací Vašeho žáka o národ. písni, kterou jsi mi loni poslal do Poděbrad? Měla by přijít do l. č. Slova a sl., neboť a/ je to prá- ce zajímavá, b/ je to pokus o aplikaci lingvistické metody na hudeb. vědu, c/ je to práce mladého člověka - tedy svědectví o dorostu. Moc pozdravů od nás ode všech Vám oběma; mil. paní od Hani a ode mne ruky políbení. Hani na mou radu začne si trochu dělat českou literaturu, dále mne pořád uhání, abych jí našel Rusa- učitele a konečně na radu Hendrichovu urobí si snad stát. kolokvium z pedagogiky; splní-li tento program, neztratila by ani tento letní semestr. Na podzim pak odevzdám ji ruce Tvé. Srdečný pozdrav. Tvůj

J. Mukařovský

*) Je skutečností, že - psychologické metody druhé strany mne zajímají méně.

plně emancipovala od závislosti na filologii a dějinách myšlení, čímž překonala stav trvající déle než sto let. Do budoucna se již literární historik neměl při svém výkladu dávat vést především subjektivním vnímáním literárního díla, tj. spoléháním na svůj vkus, vcítění a schopnost vyjádření, nýbrž měl usilovat o interpretaci a historické zařazení textů na základě klasifikace a rozpoznání objektivních kvalit literárních výtvorů.

Bylo jisté příznačné, že Vodičkova práce byla po únoru 1948 distribuována už jen prostřednictvím antikvariátů. V úvodní studii k výboru z díla Josefa Jungmanna *Boj o obrození národa* (1948) zaměřil již Vodička svůj zájem na ideovou problematiku, v níž vedle Jungmannova rusofilství akcentoval revolučně sociální moment. V jeho rámci postavil „boj o novou skutečnost české národní společnosti“ do souvislosti se situací domácího obyvatelstva vykořisťovaného cizinci, čímž podtrhl třídní interpretaci dějinných jevů.

Na uplatnění nosných principů literárněvědného myšlení Jana Mukařovského a Felixe Vodičky si literární věda musela více než deset let počkat. Nejbližší budoucnost české literární vědy měla být jiná. Naznačovaly ji nově vydávané marxistické spisy Julia Fučíka a Zdeňka Nejedlého i schematizující literárněhistorické pokusy Jiřího Hájka.